

Логічний словник-довідник

Логічний словник-довідник: 4-те видання, виправлене і доповнене

Словник містить найуважніші терміни традиційної і сучасної формальної логіки. Наведені короткі відомості про деякі нові напрямки у розвитку логічної теорії. Зокрема, розглянуто часову, деонтичну, паранесуперечну та епістемічну логіку, а також логіку уподобань та причинності.

Для науковців, які вивчають питання логіки та філософії, студентів та аспірантів гуманітарних ВНЗ, для юристів-теоретиків і практиків.

С. Д. Цалін

ЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК-ДОВІДНИК

4-те видання,
виправлене і доповнене

Харків «Факт»

2006

ББК 87.4я2

Ц12

УДК 16

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національної юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого (протокол № 13 від 01.07.2002)*

Рецензенти: д-р філос. наук, проф., академік НАНУ *М. В. Попович* (Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ); д-р філос. наук, проф. *В. Д. Титов* (Національна юридична академія України); д-р філос. наук, проф. *О. Г. Данильян* (Національна юридична академія України); д-р філос. наук, проф. *В. В. Шкода* (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна)

Цалін С. Д.

Ц12 Логічний словник-довідник: 4-те вид., випр. і доп. — Х.: Факт, 2006. — 384 с.

ISBN 966-637-511-7

Словник містить найуживаніші терміни традиційної і сучасної формальної логіки. Наведені короткі відомості про деякі нові напрямки у розвитку логічної теорії. Зокрема, розглянуто часову, деонтичну, паранесуперечну та епістемічну логіку, а також логіку уподобань та причинності.

Для науковців, які вивчають питання логіки та філософії, студентів та аспірантів гуманітарних ВНЗ, для юристів-теоретиків і практиків.

ББК 87.4я2

ISBN 966-637-511-7

© Цалін С. Д., 2006

© Видавництво «Факт», оригінал-макет,
художнє оформлення, 2006

ВІД АВТОРА

Завданням «Логічного словника-довідника» є виклад українською мовою логічних знань на сучасному рівні їх розвитку, знайомство читача з найбільш важливими логічними поняттями, з логічним доробком мислителів минулого і творчістю сучасних вітчизняних і зарубіжних логіків.

Підготовка словника-довідника здійснювалася з урахуванням накопиченого досвіду видання літератури такого типу за межами України, а також власного досвіду автора. Пропонована праця є суттєво переробленим і доповненим виданням «Словника термінів з логіки», що побачив світ у 2004 році.

За останній час було видано багато підручників і навчальних посібників з логіки. Природно, що вони певною мірою відрізняються один від одного і за змістом, і за принципами побудови, і за методикою викладання матеріалу. Ця обставина зумовила головну мету укладання словника-довідника — ознайомити студентів усіх гуманітарних спеціальностей і особливо студентів-юристів із ключовими поняттями традиційної логіки і сучасних логічних теорій, давши їм певні орієнтири для подальшого засвоєння логічних знань. Характерною рисою словника-довідника є те, що у ньому міститься інформація і про питання і напрямки, які вивчаються в курсі логіки для вищих навчальних закладів, і про ті, які можуть бути корисними юристам у творчих дослідженнях та практичній діяльності. До останніх належать, зокрема, логіка питань, логіка норм, логіка оцінок, логіка причинності тощо.

Словник-довідник містить 961 статтю. Серед них — статті, яких не було у раніше виданих російських словниках, наприклад, статті «Алетична модальна логіка», «Логіка питань, еротетична логіка, інтеррогативна логіка», «Натуральний вивід», «Немонотонна логіка».

Статті, вміщені у пропоноване видання, належать до таких тематичних блоків: перший блок містить статті, присвячені традиційній логіці; другий — статті з викладом тих понять математичної логіки, які є фундаментальними для розвитку сучасної символічної логіки; третій — статті, присвячені термінам сучасної символічної логіки; четвертий — статті з біографічними даними

(206 персоналій), у яких подані і класичні постаті у розвитку тієї чи іншої гілки логіки, і вчені, які продовжують творчо працювати; п'ятий блок — статті з теорії пізнання (наприклад, «Знання», «Мислення», «Теорія», «Факт» тощо), зміст яких тісно пов'язаний з логічною проблематикою. При цьому автор вважає, що деякі попередні логічні словники (наприклад, словник М. І. Кондакова) переобтяжені статтями, зміст яких виходить за рамки власне логічної проблематики, і тому прагнув не включати до словника-довідника статті, які прямо не стосуються логіки.

Статті розміщені в алфавітному порядку. Терміни іноземного походження подаються у дужках мовою оригіналу. Деякі грецькі терміни подані латиною. Це сприятиме їх розумінню відповідно до намірів авторів, котрі їх увели в логіку. Термін після його першого повного написання в подальшому тексті статті позначається великою літерою з крапкою або великою літерою і малими літерами із крапками (наприклад, АБСТРАКЦІЯ — далі А., ЛОГІКА ПРЕДИКАТИВ — далі Л.п.). У термінах, які подаються кількома словами, на першому місці стоїть основне, логічно навантажене слово, наприклад, АРГУМЕНТАЦІЇ ТЕОРІЯ, ВИСЛОВЛЮВАННЯ КОНТРАФАКТИЧНЕ і т. п. У деяких статтях відсутні окремі дані, що стосуються життя і творчості логіків. Це зумовлено тим, що у ході роботи над словником-довідником така інформація виявилася недоступною.

Словник-довідник має список скорочень і покажчик термінів та імен. У словнику використовуються посилання на інші статті, які доповнюють виклад і дають можливість уникнути повторення. Назва статті, на яку робиться посилання, або виділяється *курсивом* у самому тексті статті, або наводиться у круглих дужках наприкінці статті і подається *курсивом*.

Як і будь-яке довідкове видання, словник-довідник не може замінити спеціальну літературу й підручники. Надто складно в межах однієї книги викласти для осіб, які не є спеціалістами в логіці, всі ті кардинальні зміни, що відбулися в її царині у ХХ ст. і тривають нині. Для більш поглибленого розуміння логічної теорії автор радить звернутися до книг з історії логіки, до філософських енциклопедій, словників і довідників із логіки й філософії, у тому числі й до тих джерел, які були використані під час написання словника-довідника:

1. Берков В.Ф., Яскевич Я.С., Павлюкевич В.И. Логика. Учебное пособие для высших учебных заведений.— Минск: ТетраСистемс, 1998. — 480 с.
2. Бочаров В.А., Маркин В.И. Основы логики. — М.: Космополис, 1994.
3. Брюшинкин В.Н. Практический курс логики для гуманитариев. — М.: Нов. шк., 1996.— 319 с.
4. Войшвилло Е.К. Символическая логика (классическая и релевантная). — М.: Высш. шк., 1989. — 150 с.
5. Вступ до сучасної юридичної логіки /В.Д. Титов, В.В. Навроцький, О.Ю. Марченко, С.Е. Зархіна, Ж.О. Павленко. — Х.: Ксилон, 2001. — 198 с.
6. Гетманова А.Д. Логика. Словарь и задачник.— М.: Владос, 1998. — 336 с.
7. Горский Д.П., Ивин А.А., Никифоров А.П. Краткий словарь по логике. — М.: Просвещение, 1991. — 208 с.
8. Горский Д.П. Определение. — М.: Мысль, 1974. — 310 с.
9. Жеребкін В.О. Логіка. — Х.: Основа, 2002.
10. Зегет В. Элементарная логика. — М.: Высш. шк., 1985.— 256 с.
11. Ивин А.А. Теория аргументации: Учебное пособие. — М.: Гардарики, 2000. — 416 с.
12. Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике. — М.: Владос, 1998. — 384 с.
13. Ивлев Ю.В. Логика для юристов.— М.: Дело, 2000. — 264 с.
14. Ишмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки. — К.: Абрис, 1997. — 350 с.
15. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
16. Костюк В.Н. Элементы модальной логики. — К.: Наук. думка, 1978. — 179 с.
17. Логика. Учебник для вузов / Под общ. ред. В.П. Сальникова. — СПб: Лексикон, 2001. — 320 с.
18. Мендельсон Э. Введение в математическую логику. — М.: Наука, 1971. — 320 с.
19. Новая философская энциклопедия: В 4-х т.— М.: Мысль, 2000.
20. Попович М.В. Философские вопросы семантики. — К.: Наук. думка, 1975. — 299 с.

А — перша буква лат. слова *affirmo* (стверджую) — засіб для позначення *загальноствердного судження*, тобто судження, за допомогою якого кожному предмету якої-небудь множини приписується одна або кілька властивостей. Напр., «Усі закони є нормами». Позначення суджень за допомогою букв застосовуються для короткого запису умовиводів.

АБЕЛЯР, П'єр (1079—1142) — французький філософ. У книзі «Так і ні» висунув вимогу обмежити релігійну віру «розумними підставами», розкривши суперечності в судженнях теологів. За А., логіка — це наука про оцінку і відмінність аргументів за їхньою істинністю. А. здійснив логіч. аналіз зв'язки суджень, дав характеристику процесу абстрагування, зробив значний внесок в обговорення проблеми універсалій з позиції концептуалізму. У творі «Діалектика» А. запропонував модальне трактування умовних висловлювань, розглянув проблему вираження одних логіч. констант через ін.

Твори: История моих бедствий// Августин, Аврелий. Исповедь. Абельяр, Пьер. История моих бедствий.— М., 1992; Теологические трактаты.— М., 1995.

АБСОЛЮТНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНІ МОДАЛЬНОСТІ — характеристики окремих об'єктів і пар об'єктів. У логіці оцінок для формулювання абсолютних оцінок використовуються терміни «добре», «погано» і «байдуже», а для формулювання порівняльних оцінок використовуються терміни «краще», «гірше» і «рівноцінно». У логіці часовій А.м. є поняття «буде», «було», «завжди було», «завжди буде», а П.м. — поняття «раніше», «пізніше» та «одночасно». А.м. і П.м. не зводяться одна до одної.

АБСТРАГУВАННЯ (від лат. *abstractio* — видалення, відвернення) — мисленнєве виокремлення часткових або загальних ознак предметів чи явищ (їх властивостей або відношень) і уявного відволікання їх від ін. ознак.

А. стає можливим завдяки тому, що окремі ознаки предмета або явища, пов'язані з рештою ознак, відносно незалежні від них.

АБСТРАКТНИЙ ПРЕДМЕТ — окремі властивості, сторони предметів і явищ зовнішнього світу, здобуті внаслідок абстрагування. Прикладами А.п. є рух, матерія, площина.

Уживаючи поняття про А.п., ми маємо на увазі ті об'єкти, від яких вони утворені, без їх згадування, напр., «Дієздатність означає спроможність своїми діями набувати і здійснювати цивільні права», «Правоздатність означає спроможність мати цивільні права й виконувати обов'язки». Застосування у процесі мислення і спілкування А.п. звільняє нас у міркуваннях про властивості предметів від необхідності щоразу звертатися до самих цих предметів.

А.п. є також і множини об'єктів, які об'єднуються на основі тієї чи ін. властивості. Тоді ми маємо абстрактні об'єкти вищого роду. Як приклад можна навести такий ряд А.п.: явір — дерево — рослина — організм і т. п.

АБСТРАКЦІЯ (лат. *abstractio* — відокремлення) — процес мисленнєвого відволікання від деяких несуттєвих характеристик предметів, розгляд їх нібито у чистому вигляді і результат цього процесу — поняття, модель, закон. Цей процес ще наз. абстрагуванням. Його результатом є певний *абстрактний предмет*. Усі прийоми пізнання, у тому числі і такі логіч. операції, як *узагальнення, класифікація* тощо, спираються на процес абстрагування.

Найважливішими видами А. є узагальнююча А. та ізолююча А. За допомогою узагальнюючої А., що іноді наз. ще А. ототожнення, виділяються загальні властивості і відношення предметів (від ін. їх властивостей абстрагуються). Виходячи зі спільності властивостей і відношень, предмети, які вивчаються, об'єднуються в класи.

Унаслідок здійснення ізолюючої А. здобуваємо певні властивості або відношення об'єктів, що розглядаються як самостійні предмети, незалежні від тих предметів, від яких вони утворені («справедливість», «злочинність» тощо).

Розрізняють рівні А.: А. першого рівня, А. від А. першого рівня (А. другого рівня) і т. д. Напр., «закон» є А. першого рівня від «Закон України», «джерело права» — А. другого рівня від «закон».

АБСТРАКЦІЯ АБСОЛЮТНОЇ ЗДІЙСНЕННОСТІ — абстракція, згідно з якою існуючим вважається всякий об'єкт, який можна мислити несуперечливо. А.а.з. є більш сильною абстракцією здійсненності, ніж *абстракція потенційної здійсненності*.

У традиційній логіці правило вилучення диз'юнкції відоме під назвою *простої конструктивної дилеми*.

ВИЛУЧЕННЯ ЕКВІВАЛЕНЦІЇ ПРАВИЛО — правило, згідно з яким, якщо послідовність формул, що є доведенням якоїсь формули, містить еквіваленцію, то до цієї послідовності можна додати як *імплікацію*, антецедентом якої є перший член цієї *еквіваленції*, так і *імплікацію*, зворотну до першої *імплікації*. Схематично В.е.п. виглядає так:

$$\frac{A \leftrightarrow B}{A \rightarrow B} \quad ; \quad \frac{A \leftrightarrow B}{B \rightarrow A},$$

де \rightarrow — *імплікація*, \leftrightarrow — *еквіваленція*.

ВИЛУЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПРАВИЛО — правило, згідно з яким із подвійного заперечення певної формули виводиться сама ця формула:

$$\frac{\neg\neg A}{A},$$

де \neg — *заперечення*, риска між верхньою і нижньою формулами читається: «отже».

ВИЛУЧЕННЯ ІМПЛІКАЦІЇ ПРАВИЛО — логіч. правило, яке ще наз. *modus ponens* й у символічний спосіб записується так:

$$\frac{A \rightarrow B; A}{B},$$

де \rightarrow — *імплікація*, риска між верхньою і нижньою формулами читається: «отже». Ця схема говорить: «Якщо імплікація $A \rightarrow B$ істинна та її антецедент A також є істинним, то істинним є також її консеквент B ».

Як видно із наведеної схеми, ми відділяємо один із членів імплікації. Тому це правило ще наз. *правилом відділення*.

ВИЛУЧЕННЯ КОН'ЮНКЦІЇ ПРАВИЛО — логіч. правило, згідно з яким із кон'юнкції можна вивести кожний із її членів:

$$\frac{A \wedge B}{A} \quad \text{або} \quad \frac{A \wedge B}{B},$$

де \wedge — *кон'юнкція*, а риска, що відділяє верхню формулу від нижньої, означає перехід від одного рядка доведення до іншого.

ВИПАДКОВІСТЬ ЛОГІЧНА — один із модусів істинності висловлювань (див. *Можливість логічна, Необхідність логічна*). У логіці випадковість визначається через можливість. Висловлювання випадкове, або випадково істинне, коли є можливими і воно саме, і його заперечення. Випадковим є те, що може трапитися, а може і не трапитися, відбулося, а могло й не відбутися. Напр., випадковим є те, що дві знайомі людини зустрілися в чужому місті. Оскільки можливість і необхідність взаємовиражаються, В.л. можна визначити через необхідність: висловлювання випадкове, коли ані воно саме, ані його заперечення не є необхідними.

Логіч. залежності між висловлюваннями, які є випадково істинними, виражаються у вигляді таких законів:

- 1) запереченням висловлювання, яке є випадково істинним, є висловлювання, яке теж є випадково істинним (напр., якщо випадково істинним є висловлювання «На цій гілці сім квіток», то випадково істинним є і висловлювання «На цій гілці не сім квіток»);
- 2) якщо випадково істинним є одне висловлювання або його заперечення, то випадковим є і перше, і друге (напр., якщо випадково істинним є висловлювання «У цьому місці пробився гейзер» або висловлювання «У цьому місці гейзер не пробився», то випадково істинним є і перше висловлювання, і друге) (див. *Логіка модальна, Модальність*).

ВИПЛИВАННЯ ЛОГІЧНЕ (лат. *consequentia*) — такий зв'язок висловлювань A і B , коли завжди при істинності A істинне і B , тобто імплікація $A \rightarrow B$ є *тотожно-істинною формулою*. У цьому випадку говорять також, що B є логіч. наслідком A . Цей факт записується так: $A \vdash B$.

ВИРАЗ — скінченна послідовність знаків, що створюється за правилами відповідної мови. Напр., у логіці висловлювань B . є формула $A \wedge \neg A$ (читається: A і не- A).

У природних мовах B . є словосполучення і речення, які мають певний смисл.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ — граматично правильне розповідне речення. У логіці використовується кілька різних понять B .

Тривалий час логіка обмежувалася лише дескриптивними B ., основна функція яких полягає в описі того, що реально відбувається. У логіці класичній дескриптивним B . приписуються значення



[Перейти на сайт →](#)